

Received: 2024/6/6
Accepted: 2024/7/8
from 225 to 245

Javad Salmazadeh

Assistant Professor of Quran and
Hadith Sciences, Hakim Sabzevari
University, Sabzevar, Iran.
j.salmanzadeh@hsu.ac.ir

A Training Analysis of the Quran's Word Choices in the Blessed Surah Luqman Based on the Purposefulness of Surahs within the Contemplation Discourse

Abstract

Contemplation and interpretation of the Holy Quran is based on the meanings of the words. Examining the meanings of the words is considered the most fundamental stage of contemplation and interpretation. Therefore, understanding the meanings of the words has a fundamental place in contemplation and interpretation of the Qur'an. Quranic terms have different layers of meanings. These semantic layers are used for the purpose of semantic development. A comprehensive and detailed examination of these terms helps us to discover these layers. In order to carefully investigate these terms, it is necessary to search for the lexical and literal meanings and their semantic components. In order to discover the literal and lexical meanings and semantic components of Quranic terms and words, it is necessary to examine the purpose of each Surah. In this research, using the descriptive-analytical method, the purpose of Surah Luqman (Arabic: لُقْمَانُ) is first examined, and then some important words of this Surah are interpreted in the light of its purpose. The literal meanings of the three words Verses (Arabic: آيَات), Book (Arabic: الْكِتَابِ) and wisdom (Arabic: الْحِكِيمِ) in Surah Luqman was investigated. In this surah, the Verses refers to the important training principle of sign study (Persian: آیه بینی), the Book emphasizes the important training principle of Source of training and wisdom seeks to express the purposefulness of training and the reliability of the source of training.

Keywords:

Quranic Terms, Training, Context,
fundamental subject, unity of
purpose, the Purpose of Surahs.

تحلیلی تربیتی از واژه‌گزینی قرآن در سوره مبارکه «لقمان» با رویکرد «غرض‌مندی سور» در گفتمان تدبر

جواد سلمان‌زاده

استادیار علوم قرآن و حدیث، دانشگاه
حکیم سبزواری، سبزواری، ایران.
j.salmanzadeh@hsu.ac.ir

چکیده

تدبر و تفسیر قرآن مبتنی بر معانی مفردات قرآن می‌باشد و بررسی معنای مفردات، بنیادی‌ترین مرحله تدبر و تفسیر، شمرده می‌شود. از این رو، فهم معنای مفردات جایگاه زیرساختی در تدبر و تفسیر قرآن به خود اختصاص می‌دهد. واژه‌ها و مفردات قرآنی به جهت اشتهال بر توسعه معنایی دارای لایه‌های معنایی گوناگونی هستند که کشف آن‌ها در پی بررسی جامع و دقیق مفردات ممکن می‌شود. جهت بررسی دقیق مفردات، لازم است معنای لغوی، معنای استعمالی و مؤلفه‌های معنایی جستجو شود. جهت کشف معنای استعمالی و مؤلفه‌های معنایی، استفاده از غرض سوره ضروری به نظر می‌رسد. در این پژوهش، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، نخست غرض سوره رونمایی می‌شود و سپس چندی از واژه‌های مهم سوره در پرتو غرض سوره معنایابی می‌گردند. جستجوی معنای سه واژه «آیات»، «کتاب» و «حکیم» در سوره مبارکه لقمان نشان می‌دهد که واژه اول به اصل مهم تربیتی «آیه‌بینی» اشاره دارد و واژه دوم بر مهمترین «مصدر تربیت» توجه می‌دهد و واژه سوم در پی بیان «هدفمندی تربیت» و «محکم بودن مصدر تربیت» می‌باشد.

واژگان کلیدی:

مفردات قرآن، تربیت، سیاق، محور موضوعی، وحدت غرض، غرض سوره.

تدبر به عنوان روش مطالعه روشمند قرآن کریم (الهی زاده، ۱۳۹۶، ص ۲۳) از اصالت قرآنی برخوردار است «لِيَذَّبَرُوا آيَاتِهِ» (ص: ۲۹). از این رو، روش تدبر در مطالعات قرآنی اهمیت و جایگاهی ویژه دارد. در گفتمان تدبر، متدبر تلاش می‌کند با استفاده از «معنای سیاقی واژه‌ها» و «ارتباط و انسجام آن‌ها با یکدیگر»، سخنی واحد را به عنوان غرض سوره برداشت نماید.

در این گفتمان، غرض سوره پیام فشرده و درهم‌آمیخته‌ای است که با همه واژه‌های سوره مرتبط است و از تجمیع و ترکیب آن‌ها به دست آمده است. از این رو، نوعی ارتباط، تناسب و تشابه میان واژه‌ها و غرض سوره اجتناب‌ناپذیر است که می‌توان با استفاده از این تناسب و تشابه، واژه‌گزینی دقیق قرآنی را به بررسی گذاشت و معانی دقیق واژه‌ها را در پرتو غرض سوره شناسایی کرد.

واژه‌گزینی از بنیادی‌ترین اصول روان‌گویی و شیوانویسی است که در کتاب قرآن به عنوان وجهی اعجازین رخ می‌نماید. همانگونه که گذشت، در این کتاب، واژه‌ها بر مدار غرض کلی هدایت‌گزینش می‌یابند و غرض کلی در بخش‌بندی‌های قرآن، به صورت غرض‌های جزئی و مرتبط ظاهر می‌شوند. این غرض در بخش‌بندی‌های گوناگون قرآن چون رکوعات، سوره، سیاق، فراز، آیه و واژه قابل پیگیری و ردیابی است که نظر به توقیفی بودن سوره‌بندی قرآن، (ن.ک: زرکشی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۳۵۳) ردیابی غرض در مقیاس سوره، امری منطقی و پذیرفته می‌باشد و به هدایت قرآنی منجر خواهد شد. واژه‌های مورد نظر در سوره مبارکه لقمان، واژه‌هایی هستند که از نظائر گوناگونی برخوردار می‌باشند و امکان استفاده از واژه‌های دیگر بجای آن‌ها وجود داشت که ترجیح آن‌ها بر دیگر نظائر، از معنا و فایده دقیق آن‌ها در این سوره خبر می‌دهد.

گفتنی است که رویکرد تحلیل در «واژه‌گزینی» گوناگون است. گاه با توجه به معنای وضعی تحلیل انجام می‌شود. گاهی معنای استعمالی و سیاقی، میزان و معیار در تحلیل قرار می‌گیرد. همچنین برخی از مفسران، واژه‌ها را از زاویه فضای نزول نگریسته‌اند و واژه‌گزینی را از این زاویه بررسی‌ده‌اند. (ن.ک: طوسی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۴۱۳؛ طبرسی، ۱۴۱۵، ج ۱۰، ص ۴۵۱) «غرض‌مندی سوره» رویکرد جامع و جدیدی است که واژه‌ها را در پرتو غرض سوره معنایابی می‌کند (ن.ک: الهی زاده، ۱۳۹۶، ص ۶۶). این رویکرد با رویکردهای گفته شده متمایز است. بدین ترتیب که غرض سوره، معنایی کامل و جامع است که بر همه عناصر و اجزای سوره احاطه دارد و فشرده‌ای از همه الفاظ و مفاهیم سوره قلمداد می‌شود. از این رو، می‌توان گفت که در این رویکرد، بخشی از دستاوردهای رویکردهای دیگر حضور دارند. زیرا در فرآیند غرض سوره، معنای وضعی، معنای استعمالی و حتی گاه بخشی از فضای نزول مورد توجه قرار می‌گیرد.

با توجه به اثربخشی بالای غرض سوره در فهم سوره و تحقق هدایت قرآنی، این پژوهش بر آن است تا غرض سوره را به عنوان معیار و سنج‌ای محکم و معتمد قلمداد کند و از آن در مقوله واژه‌گزینی قرآن بهره‌برداری نماید. بدین ترتیب که واژه‌ها در هر سوره تابعی از غرض آن سوره می‌باشند و تحت تأثیر غرض‌گزینش و انتخاب می‌شوند. از این رو، می‌توان با شناسایی غرض

سوره، واژه‌های کلیدی و اساسی سوره را در پرتو آن (غرض) معنایابی نمود. این معنایابی دقیق می‌تواند علت و حکمت گزینش واژه‌ها پرده را روشن سازد و از اعجاز واژه‌گزینی قرآن پرده بردارد.

۲- پیشینه

شایان گفتن است که پیشینه این مسأله نشان می‌دهد که تاکنون مطالعات و پژوهش‌های ناظر به واژه‌یابی قرآنی بصورت عمومی و کلی انجام می‌شده است و به سطوح تخصصی و جزئی چون غرض سوره ره نیافته است. از جمله پژوهش‌های انجام شده در این زمینه، می‌توان موارد زیر را توجه داد:

ترادف در واژه‌های قرآن (ربانی، ۱۳۷۹): این مقاله همانند مقاله پیش، بر آن است که چندی از واژه‌های مترادف قرآنی را با هم مقایسه معنایی کند تا واژه‌گزینی دقیق قرآن را به تماشا بگذارد. بی‌آنکه از غرض سوره و بررسی مؤلفه‌های معنایی سخنی به مان آید.

بحثی در اصول و ضوابط واژه‌گزینی (نشریه گزارش فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۵): این پژوهش جهت تبیین اصول و مبانی واژه‌گزینی در زبان فارسی نوشته شده است که تا اندازه زیادی با پژوهش فعلی تفاوت ماهوی دارد.

تفاوت معناشناختی واژگان «اصطفی» و «اختار» در قرآن (شاهمرادی و دیگران، ۱۳۹۵): این پژوهش به بررسی نمونه‌ای از واژه‌گزینی دقیق قرآن می‌پردازد و با بیان تفاوت‌های معنایی دو واژه مترادف، واژه‌گزینی حساس و ظریف قرآن را به نمایش می‌گذارد. حال آنکه در پژوهش فعلی سخن از مقایسه واژه‌های مترادف نمی‌باشد.

بررسی و تحلیل واژه‌گزینی در آیه مشابه ۱۲ نمل، ۳۲ قصص و ۲۲ طه (شهبازی و دیگران، ۱۳۹۹): این مقاله با هدف بیان چرایی اختلاف واژه‌های قرآنی در موضوع واحد می‌باشد که در آیه: «وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيْضًا مِنْ غَيْرِ سَوْءٍ فِى تَسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ» (نمل: ۱۲) پیاده‌سازی شده است. مفهوم این آیه در دو آیه دیگر از قرآن با اختلاف در برخی واژه‌ها ذکر شده است که این اختلاف ناشی از تغییر سیاق‌ها می‌باشد. در این پژوهش، چند واژه نظیر با یکدیگر مقایسه شده‌اند. اما در پژوهش فعلی، بحث بر سر مقایسه نیست. بلکه بیشتر به واژه‌های دارای علو معنایی توجه می‌شود که در سیاق و گفتمان سوره، معنای همسو با غرض سوره افاده می‌کنند.

تحلیل واژه‌گزینی قرآنی در حوزه مفاهیم تربیتی اخلاقی با گفتمان کاوی حضرت رضا^(ع) در «عیون اخبار الرضا» (اصفهانى، ۱۴۰۰): در این پژوهش، واژه‌های اخلاقی قرآن در کتاب «عیون اخبار الرضا^(ع)» شناسایی شد و با معنای قرآنی آن‌ها مقایسه می‌شود. تحلیل کمی و بررسی کیفی به‌کاررفته در این پژوهش از معنایابی واژه‌های قرآنی با استفاده از غرض سوره فاصله‌ای بس دراز دارد.

معناکاوی امرأه، نساء و زوج در قرآن کریم و کاربست آن در تحکیم روابط زوجین (طیب حسینی و دیگران، ۱۳۹۷): تفاوت معنایی سه واژه مذکور در سیاق‌های مختلف قرآنی هدف این مقاله بوده

است که با پژوهش فعلی تفاوت روشی و نتیجه‌ای دارد. نقش تناسب واژگانی در واژه‌گزینی قرآن (خرقانی، ۱۳۹۳): در این پژوهش، تناسب واژگانی در سطح آوایی بررسی شده است و واژه‌گزینی قرآن در سطح آوایی نمایش داده می‌شود. بررسی آوایی واژه‌ها این پژوهش را از پژوهش فعلی که در سطح معنایی انجام شده است متمایز می‌کند. واژه‌های قریب المعنی و اعجاز قرآن (اسدی، ۱۳۹۳): این مقاله با بررسی واژه‌های قریب المعنا در صدد اثبات اعجاز قرآن و واژه‌گزینی حکیمانه و دقیق این کتاب می‌باشد و از غرض سوره و واژه‌های دارای علو معنایی سخنی به میان نیاورده است. برخی از کتب زبانی و ادبی چون «معجم الفروق الدلالية»، «دقائق الفروق اللغویة»، «حکمت تفاوت تعابیر در آیات مشابه قرآن کریم»، «التعبیر القرآنی و بلاغة الکلمه فی التعبیر القرآنی»، «اعجاز القرآن الکریم»، «خصائص التعبیر القرآنی»، «سر الاعجاز» و «صفاء الکلمه فی التعبیر القرآنی» می‌توانند در زمینه دقت واژه‌گزینی قرآنی رهنمودهایی داشته باشند.

۳- ادبیات پژوهش

واژه‌گزینی: منظور از واژه‌گزینی، فرآیندی است که طی آن برای مفهوم مشخص علمی لفظی برگزیده یا ساخته می‌شود (گزارش فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۵، ص ۲۵). از این‌رو، واژه‌گزینی امری مهم و حساس می‌باشد. چنانکه کتاب قرآن در گزینش واژه‌های خود، دقت لازم و کافی را به‌کار می‌گیرد و دقیقترین و کارآمدترین واژه‌ها را برای رسیدن به هدف مطلوبش برمی‌گزیند. مهم‌ترین معیار در واژه‌گزینی، تناسب با سیاق متن است و با آگاهی از سیاق، معانی دقیق و کاربردی واژه‌ها روشن می‌گردد (ن.ک: شهبازی، ۱۳۹۹، ص ۱۷۹). از این‌رو، قرآن به اقتضای سیاق و نظم حتی کوچک‌ترین واحدهای زبانی را فروگذار نمی‌کند. امری که در متون بشری به سادگی رخ می‌دهد (شهبازی، ۱۳۹۹، ص ۱۶۵).

تدبیر: از روش‌های اصیل و کارآمد جهت مطالعه کتاب قرآن و متون دینی می‌باشد که به «تفهم روشمند و هماهنگ ظاهر قرآن کریم» تعریف شده است (الهی زاده، ۱۳۹۶، ص ۲۳). این روش مطالعه قرآن، مبتنی بر الفاظ و عبارات قرآنی می‌باشد و با شناسایی ارتباط‌های لفظی و معنایی و کشف ساختار سوره، غرض هدایتی سوره قرآن را جستجو می‌کند. غرض‌مندی سوره: «غرض‌مندی سوره» بیانی رساتر و شفاف‌تر از همان نظریه «وحدت موضوعی سوره» است. این نظریه بر آن است که هر سوره دارای یک هدف اصلی است و محتوای سوره با محورها و مقاصد فرعی قابل تفکیک می‌باشد و هر فراز از آیات به لحاظ تناسب درونی و ارتباط نزدیکی که با یکدیگر دارند، ذیل یک محور فرعی قرار می‌گیرند. این محورها در یک نکته اصلی و اساسی که هدف و غرض اصلی سوره را تشکیل می‌دهد مشترکند (خامه‌گر، ۱۳۸۶، ص ۲۰). منظور از غرض سوره، اصطلاحی تفسیری است که معنای جامع سوره را مشخص می‌کند. و منظور از معنای جامع، معنایی است که همه معنای مذکور در سوره را در بر می‌گیرد و با آن‌ها نوعی ارتباط مفهومی برقرار می‌کند. از این‌رو، برخی غرض سوره را روح کلی حاکم بر سوره دانسته‌اند (همان، ص ۱۶۱) که از تجمیع همه موضوعات

به کاررفته در سوره بدست می‌آید (لطفی، ۱۴۱۰، ص ۲۵۶). این اصطلاح با عناوینی دیگر چون هدف سوره، موضوع اصلی، مقصد سوره و... نیز یاد می‌شود. با توجه به پژوهش‌های اخیر قرآنی در گستره «تدبر در قرآن» و «تفسیر ساختاری» وحدت موضوعی سوره بهتر و پررنگ‌تر خود را نشان داده است و به‌صورت عملیاتی و مصداقی در سوره گوناگون پیاده‌سازی شده است.

اما در این پژوهش، استفاده از «غرض‌مندی سوره» بدین ترتیب است که نخست در سوره مورد نظر، مراحل غرض‌شناسی انجام می‌گیرد و بر پایه غرض بدست آمده، واژه‌گزینی سوره به بررسی گذاشته می‌شود. پیش‌فرض پژوهش بر آن بنا نهاده شده است که واژه‌های به‌کارگرفته‌شده در سوره، پیوندی تنگاتنگ و بسیار نزدیک با غرض سوره برقرار می‌کنند. و هماهنگی و همسویی دیگر معانی سوره با غرض، از ابزارهای فهم و تفسیر قرآن است (ن.ک: خامه‌گر، ۱۳۸۶، ص ۱۹۰). علاوه بر این، غرض سوره می‌تواند در تعیین معنای واژه‌های چندمعنا اثرگذار باشد و معنای متناسب با غرض را به عنوان معنای سیاقی معرفی کند.

۴- غرض سوره لقمان

برای کشف غرض سوره از روش «ارزش‌گذاری موضوعات»^۱ استفاده می‌شود. در این روش، جملات موضوع‌یابی و کدگذاری می‌شوند. سپس سوره در سیاق‌ها و فرازها ساختاربندی می‌گردد. در مرحله سوم، موضوعات اصلی و فرعی در هر فراز شناسایی می‌شوند تا موضوع اصلی خود را نشان دهد. همین کار در گستره سیاق‌ها انجام می‌شود و موضوع اصلی در هر سیاق شناسایی می‌شود. در مرحله پایانی، بستر برای شناسایی موضوع اصلی در سوره فراهم است و با شناسایی موضوعات اصلی و فرعی در سیاق‌ها، می‌توان غرض سوره را پیدا نمود. با توجه به روش مذکور، در مرحله نخست، جملات سوره موضوع‌یابی می‌شوند:

۴-۱- سیاق اول

فراز نخست (۱-۵)

جمله‌ها	الف لام میم (۱)	تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾	(٢) هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾	الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾	أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾
موضوع‌ها	موضوع مبهم است. ولی با غرض سوره مرتبط است.	انتساب آیات به کتاب حکمت‌آموز	هادی‌بخش بودن و رحمت‌آمیز بودن آیات برای محسنین	ویژگی‌های رفتاری و بینشی محسنین	محسنین تحت هدایت پروردگار و اهل رستگاری هستند

۱- توضیح مفصل این روش را ن.ک: «ارزش‌گذاری موضوعات» روشی قرآن بنیان در غرض‌شناسی؛ مطالعه موردی سوره عادیات.

فراز دوم (۶-۷)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٦﴾	جمله‌ها
وإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَوَلَّى مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بِعَذَابِ أَلِيمٍ ﴿٧﴾	موضوع‌ها
ویژگی‌های اهل لهو (مخالف محسنین)	رویگردانی اهل لهو از آیات الهی بخاطر استکبارطلبی

فراز سوم (۸-۹)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾	جمله‌ها
خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾	موضوع‌ها
سرنوشت اخروی محسنین	برحق بودن سرنوشت محسنین

فراز چهارم (۱۰-۱۱)

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾	جمله‌ها
هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿١١﴾	موضوع‌ها
خالقت خدا	عدم قدرت خدایان دروغین بر آفریدن

از بررسی فراز نخست برمی‌آید که ویژگی‌های محسنان به عنوان مربی در این فراز مورد بحث است و همه موضوعات به‌کاررفته در این فراز، در پی تبیین این ویژگی‌ها هستند. بدین ترتیب که آیات کتاب ابزار اول و مهمترین ابزار برای هدایت و رحمت‌بخشی به محسنان هستند و محسنان تحت هدایت کتاب است که به ایمان، عمل صالح و یقین می‌رسند و نور هدایت الهی را دریافت کرده و به رستگاری فراز می‌آیند.

در فراز دوم، باب مقابله باز می‌شود و گروه مقابل محسنان به توصیف می‌آیند. ویژگی‌های این گروه که اهل لهو نامیده می‌شوند، رویگردانی از آیات الهی بر عکس محسنان است که از روی استکبارطلبی این کار را انجام می‌دهند. از این رو به عذاب خوارکننده و دردناک گرفتار می‌شوند.

فراز سوم دوباره به فراز اول برگشت دارد و سرنوشت اخروی و برحق محسنان را باز می‌نماید. و فراز چهارم، ویژگی‌های عزیز و حکیمی را توصیف می‌کند که سرنوشت تغییرناپذیر محسنان را تضمین کرد. خدایی که با عزتش آسمان را آفرید و حکیمانه آن را بر روی پایه‌های نادیدنی سوار کرد و از روی عزتش، کوه‌هایی را در زمین قرار داد بدین حکمت که زمین، اهل خود را حرکت ندهد. این خدا، از سر عزت، جنبندگان را در زمین پراکند و حکیمانه آن‌ها را به ارسال آب زنده نگه داشت و عزیزانه گیاهان را رویاند و حکیمانه آن‌ها را در نظام زوجی قرار داد تا مانا بمانند.

از سوی دیگر، فراز چهارم، مصادیق آیاتی را روغمایی می‌کند که در فراز اول به عنوان منبع نخست هدایت محسنان معرفی شده بودند. در آیه ۱۰ به پنج قسمت از آفرینش پروردگار که

پیوند ناگسستنی با هم دارند (آفرینش آسمان، و معلق بودن کرات در فضا و نیز آفرینش کوهها برای حفظ ثبات زمین، و سپس آفرینش جنبدگان، و بعد از آن آب و گیاهان که وسیله تغذیه آنها است) اشاره می‌کند (مکارم و همکاران، ۱۳۷۱، ج ۱۷، ص ۲۹-۲۸). محسنان با نگاه آیه‌بینانه به این آیات می‌توانند خود و متزییان را به آیه‌بینی مجهز کنند و از هرگونه لهو و بیهودگی دور مانند. بنابراین سیاق نخست، ویژگی‌های ایجابی و سلبی محسنان و سرنوشت آنها را تبیین می‌نماید. لازم به ذکر است که محسنان در گفتمان تربیت به مریبان اطلاق می‌شود. زیرا در این گفتمان، نزدیک‌ترین شخصیت به محسنان، مریبان می‌باشند.

۲-۴- سیاق دوم

فراز اول (۱۲)

جمله‌ها	وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ	وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿۱۲﴾
موضوع‌ها	اعطای حکمت به لقمان	سود شکرگذاری برای شکرگذار و بی‌نیازی خدا از شکر انسانها

فراز دوم (۱۳-۱۶)

جمله‌ها	وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿۱۳﴾ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَذَا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَىٰ الْمَصِيرِ ﴿۱۴﴾	يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿۱۶﴾
موضوع‌ها	پرهیز از شرک والدین و شکرگذاری از خدا و والدین	عدم اطاعت از والدین در صورت شرک ورزی آنها

فراز سوم (۱۷-۱۹)

جمله‌ها	يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ ﴿۱۷﴾	وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿۱۸﴾
موضوع‌ها	امر به «نماز» و «امر به معروف و نهی از منکر»	امر به میان‌روی و نهی از بدرفتاری با مردم و تکبر روی

در این سیاق، نخست از لقمان به عنوان مربی طراز یاد می‌شود که در سایه حکمت به مقام شکر می‌رسد. سپس درس‌های تربیتی به ترتیب اولویت تبیین می‌شوند. درس‌های بنیادین تربیتی، درس‌های اعتقادی چون

«پرهیز از شرک» و «معادباوری» می‌باشند و بقیه مفاهیم چون «شکرگذاری از خدا و والدین» و «عدم اطاعت از والدین در صورت شرک‌ورزی آن‌ها» در جهت تبیین همان درس «پرهیز از شرک» هستند. اما در فراز سوم، دو مفهوم فقهی «نماز» و «امر به معروف و نهی از منکر» و چند مفهوم اخلاقی شامل «صبر»، «پرهیز از ترش‌رویی»، «میان‌روی در راه رفتن» و استفاده از «صدای کوتاه» در مکالمات مورد توجه است. و بقیه مفاهیم در صدد توضیح و تبیین مفاهیم اصلی می‌باشند. از بررسی مفاهیم اصلی در این سیاق بر می‌آید که سیاق دوم سوره در پی تبیین درسهای اعتقادی، فقهی و اخلاقی متربی است که مریی از سر حکمت آن‌ها را به او یاد می‌دهد.

۴-۳- سیاق سوم

فراز اول (۲۰-۲۸)

جمله‌ها	أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَتَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾	وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا	أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾	وَمَنْ يَسْلَمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾	وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَخْرُجُكَ كُفْرُهُ إِلَّا نَا مَرَجِعُهُمْ فَتَنَّبْتُهُمْ مِمَّا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾
موضوع‌ها	آسمان و زمین در سخره الهی و تکمیل نعمت‌ها به‌دست خداوند	مجادله درباره خدا ویژگی اهل لهو	پیروی از اجداد به‌جای پیروی از خداوند	فراخوان شیطان به‌سوی عذاب	چنگ زدن محسنان به دستاویز محکم	سر و کار کافران با خداوند
جمله‌ها	مُنْتَعِمُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضَّطَّرَّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾	وَلَيْتُمْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ	قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾	لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾	وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾	مَا خَلَقْتُمْ وَلَا بَعَثْتُمْ إِلَّا كَنُفُسٍ وَاحِدَةً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾
موضوع‌ها	رفاه اندک کافران و دچار اضطراری به عذاب	اعتراف کافران به خالقیت خداوند	علم نداشتن کافران	مالکیت خداوند بر آسمان و زمین	پایان ناپذیری ملک خداوند	آسانی خلق و بعث برای خدا

این سیاق، مجدد به توصیف گروه مخالف آیات قرآن برمی‌گردد (طباطبایی، ۱۴۰۲، ج ۱۶، ص ۲۲۸) تا موضع آنها را نسبت به آیات قرآن مشخص کند. زیرا قرآن در این سوره در جایگاه منبع نخست و اصیل ترتیب معرفی شده است. قابل ذکر است که گروه مخالف و موافق آیات قرآن در سیاق نخست با عنوان «اهل لهو» و «محسنان» نامگذاری شده بودند. چنانچه خطاب این سیاق با خطاب جملات پایانی سیاق نخست یکسان است (همان). بنابراین مفهوم اصلی در این سیاق عبارتند از: مجادله اهل لهو در باره خدا. دیگر مفاهیم مذکور در فراز اول، ویژگی‌های فرعی و سرنوشت گروه مذکور و ویژگی‌های گروه مقابل را بیان می‌کنند.

۴-۴- سیاق چهارم

فراز اول (۲۹-۳۲)

جمله‌ها	آلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ	وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَجْرِ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾	ذَلِكِ بَانَ لِلَّهِ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾	أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾	وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظَّلِيلِ دَعَا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾
موضوع‌ها	حرکت متوالی شب و روز به امر خداوند	حرکت متوالی خورشید و ماه به امر خداوند	حق بودن خدا و باطل بودن دیگر خدایان	نعمت دریا و حرکت کشتی در آن	خواندن خدا در حالت خطر و فراموشی او در حالت عادی

فراز دوم (۳۳-۳۴)

جمله‌ها	يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ ﴿٣٣﴾	إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيَنْزِلُ الْغَيْثُ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَىٰ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾
موضوع‌ها	حق بودن آخرت و لزوم ترس از آن	علم خدا به آخرت و دنیا

این سیاق، با رعایت خطاب سیاق دوم و تمرکز بر دو موضوع بنیادین اعتقادی در سیاق دوم (توحید و معاد) و اشاره به برخی از موضوعات بنیادین اخلاقی (صبر، شکر، خیانت، ناسپاسی و تکبر) با سیاق دوم ارتباط می‌گیرد. مفاهیم اصلی در این سیاق عبارتند از: حق بودن توحید و معاد و بقیه مفاهیم در صدد اثبات و تبیین مفاهیم اصلی هستند.

با توجه به اغراض سیاق‌های چهارگانه، می‌توان گفت که در مبارکه لقمان، «ویژگی‌های مربی و آموزه‌های مورد نیاز برای مرتبی» غرض سوره را تشکیل می‌دهند. همان‌که در سیاق اول و دوم

بدان پرداخته شد و دو سیاق پایانی سوره، آن را از زاویه تکوین تبیین نمود. در این غرض، آیه‌بینی و حکیم بودن دو ویژگی برای مربی هستند که با برخورداری از سبقت و کثرت ذکری بنیادین و برجسته می‌نمایند. ویژگی آیه‌بینی که نخست با واژه «آیات» مطرح می‌شود، در پایانه سیاق اول و سیاق سوم و چهارم مورد توجه است و برخی از مصادیق آیه‌بینی ذکر می‌گردد تا مربی آن‌ها را به چشم آیه ببیند و همین چشم آیه‌بین را به متربی خود منتقل سازد. اما ویژگی حکیم بودن که با دو واژه «حکیم» و «حکمه» مورد توجه قرار می‌گیرد، به هدفمندی و برنامه داشتن مربی در مسیر تربیت اشاره دارد تا گامها و مراحل تربیت را به‌وقت، به‌جا و به‌اندازه طی کند. این معنا زمانی روشن می‌شود که به غرض سوره و گفتمان حاکم بر سوره توجه می‌شود.

۵- واژه‌گزینی قرآن در سه واژه «آیات»، «کتاب» و «حکیم»

با روشن شدن غرض سوره، می‌توان معنای غرض مدار واژه‌های سوره را تعیین کرد. برای بررسی واژه‌گزینی قرآن در سوره لقمان، سه واژه «آیات»، «قرآن» و «حکیم» گزینش شد تا معنای غرض مدار آن‌ها به بررسی گذاشته شود. دلیل گزینش این سه واژه، حضور این آیات در مطلع و ابتدای سوره است که سبقت ذکری، اهمیّت ویژه‌ای برای آن‌ها ایجاد می‌کند. از سوی دیگر، این سه واژه از بار معنایی بنیادین و زیرساختی در گفتمان تربیت برخوردار می‌باشند و معنای آن‌ها در دیگر ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اثرگذار و نقش آفرین است.

۵-۱- واژه «آیات»

واژه «آیات» جمع واژه «آیه»، از ریشه «أ ی ی» (عمر، ۱۴۲۹، ج ۱، ص ۱۴۶) یا «ی اء» (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۴۴۱) یا «أ ی ا» (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۲۲۷۵) در معانی زیر وضع یا تعیین می‌پذیرد: مورد نظر و تأمل، مقصود، (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۶۷-۱۶۸) نشانه (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۲۲۷۵) یا نشانه پیدا، (راغب، ۱۴۲۷، ص ۱۰۱) استوار و ثابت قدم، (همان، ص ۱۰۲) عبرت، پند، معجزه، عمل شاخص و ابتکاری، (عمر، ۱۴۲۹، ج ۱، ص ۱۴۶) پیام، شگفتی (زیبیدی، بی‌تا، ج ۱۹، ص ۱۸۱) مانند ولادت بدون پدر (طریحی، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۴۰) نشانه صدق پیامبر (ساقی، ۱۳۹۱، ص ۳۲). اما «آیات» به معنای آیه‌های قرآن، همانند تابلوهای راهنما هستند که برای هدایت نصب شده‌اند. (ابن منظور، ۱۴۰۵، ج ۱۴، ص ۶۲). این معنا از «آیات»، با همه معانی وضعی و تعیینی واژه ارتباط برقرار می‌کند. بدین‌گونه که راهنمای هدایت، پدیده‌ای قابل تأمل و پیام‌دار، نشانه‌ای پیدا و ثابت، حامل عبرت، حامل اعجاز هدایتی و نشانه‌ای بر صدق رسول^(ص) می‌باشد. اما آیا واژه «آیات» در سوره لقمان دقیقاً در همین معانی به‌کار رفته است یا معنای آن تحت تأثیر گفتمان حاکم بر سوره و غرض آن دچار تغییر شده است.

قاعده سیاق، از قواعد مشهور و پذیرفته شده‌ای است که واژه‌ها را در پرتو جملات پیرامونی و گفتمان حاکم بر متن معنا می‌کند. حفظ پیوند معنایی میان آیات، مبتنی بر اصول محاوره

عقلایی است؛ زیرا آیه در مجموعه خود مورد بحث قرار می‌گیرد و اجزای مختلف سخن در فهم یکدیگر دخالت داده می‌شوند (مصباح، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۵۹) از این‌رو، قرینه بودن سیاق، بدین است که گوینده عاقل و آشنا به قواعد محاوره، هرگز از کلمه‌ها و جمله‌هایی که پیرامون یک موضوع در یک مجلس بیان می‌کند، معانی متناقض، متضاد، ناهماهنگ و نامتناسب اراده نمی‌کند و در نتیجه، مراد وی از واژه‌ها و جمله‌هایی که به کار می‌برد، معانی متناسب و هماهنگ است (بابایی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۲۸۱).

نوسان معنایی واژه‌ها در ظرف سیاق متنی و تأثر و تعین معنایی آن‌ها از بافت‌های متنی را می‌توان در نمونه‌های زیر مشاهده کرد:

مفهوم استعاری آیه، ابزار و وسیله است. به عنوان مثال، در آیه «اذْهَبْ أَنْتَ وَ اخُوكَ بَايَاتِي وَ لَا تَبْيَاغُ فِي ذِكْرِي» (طه: ۴۲) آیات در معنای ابزاری است که خداوند حضرت موسی را بدان مجهز کرده است تا در جهت پیشبرد اهداف خود بهره برد (قائم‌نیا، حمیدی، ۱۳۹۹، ص ۹) این معنا برخاسته از سیاق، فضا و گفتمانی است که در آیه مطرح است. و از آنجا که فضای موضوعی حاکم بر آیه فضای نبرد و پیکار است، آیات در معنای ابزار پیکار متعین شده‌اند. اگر همین واژه در فضا و گفتمان تربیت قرار گیرد، این واژه می‌تواند در معنای ابزار تربیت تعین بگیرد (همان، ص ۱۴).

همین واژه «آیات» زمانی که با واژه «انزال» همنشین می‌شود، این با واژه «انزال» که معمولاً برای نزول باران کاربرد دارد، نشان می‌دهد که آیات الهی همچون واسطه‌ای برای کمال انسان‌ها میان وی و خدای او نقش‌آفرینی می‌کنند و سبب‌ساز پرورش استعدادهای درونی و حیات معنوی او می‌گردند؛ همانگونه که باران، مایه حیات گیاهان گوناگون است (همان).

همچنین گاه واژه «آیات» در جایگاه کالای مورد معامله قرار می‌گیرد و در معنای «کالا» به کار می‌رود. در این مواقع، مخالفان قرآن، این کتاب را کالایی تصور می‌کنند و آن را با کالایی دیگر معاوضه می‌کنند. در این کاربرد، مخالفان، گمراهی را در ازای کتمان آیات خریدند یا آیات را با امور مادی چون ریاست مبادله نمودند (همان، ص ۱۵). در این معنا، آیات در معنایی نادرست به کار رفته است و مورد سوء استفاده قرار می‌گیرد (همان، ص ۲۰).

با توجه به نمونه‌های مذکور، ضروری می‌نماید که واژه «آیات» در سیاق خود و متأثر از جملات پیرامونی، موضوع کانونی سوره و غرض سوره تعین معنا گردد. این واژه در سیاق نخست سوره قرار گرفته است: **الْف لَام مِيم ﴿۱﴾ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿۲﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿۳﴾ الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿۴﴾ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿۵﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿۶﴾ وَإِذَا تَنَلَّى عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّى مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَن فِي أُذُنِهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بَعْدَآبِ أَلِيمٍ ﴿۷﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿۸﴾ خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۹﴾ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿۱۰﴾ هَذَا خَلْقُ**

اللَّهِ فَأَرْوِي مَادَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿١١﴾

همانگونه که گذشت؛ این سیاق در سوره لقمان در صدد بیان ویژگی‌های مربی است که در چهار فراز، این ویژگی‌ها تبیین شدند.

با توجه به غرض سیاق که «بیان ویژگی‌های مربی» است و با استناد به موضوعات کانونی فرازهای چهارگانه می‌توان نتیجه گرفت که حال و هوای حاکم بر سیاق، حال و هوای تربیتی است و سیاق در صدد بیان مهمترین ویژگی‌های مربی طراز است.

از آن‌جا که واژه «آیات» در سیاق اول قرار گرفته است و این سیاق در پی توصیف ویژگی‌های ایجابی مربی طراز می‌باشد، این واژه باید به‌گونه‌ای معنا شود که به ویژگی‌های مربی طراز مرتبط باشد یا بخشی از ویژگی‌های مربی را بیان کند.

از تدبر در آیات دوم و سوم برمی‌آید که آیات، ابزار هدایت و رحمت محسنان هستند و محسنین خود مربیان طراز و الگو می‌باشند. پس آیات قرآن بهترین منبعی هستند که ظرفیت هدایت و رحمت را دارا هستند و محسنان می‌توانند با استفاده از آن‌ها هدایت شوند و از رحمت آیات بهره‌مند گردند.

از آن‌جا که محسنان در جایگاه مربیان طراز، لازم است خود از بهترین تربیت برخوردار باشند، واژه آیات، منبع و مصدر تربیت را برای آن‌ها مشخص می‌کند تا آن‌ها در سایه بهترین منبع، از تربیت مطلوب بهره‌مند شوند. پس نخستین لایه و مؤلفه معنایی واژه «آیات» این است که آیات کتاب قرآن، نخستین و مهمترین منبع برای تربیت مربیان هستند و مربیان باید انس خود را با این کتاب برقرار کنند تا بتوانند جایگاه مربی‌گری خود را احراز نمایند.

اما آیا معنای واژه آیات در همین سطح معنای ابتدایی و ظاهری است؟ معنای ظاهری اگر چه اولین و بنیادی‌ترین لایه معنایی است، اما در کتاب جامع قرآن، بسندگی به معنای ظاهری، محرومیت از لایه‌ها و مؤلفه‌های معنایی فراوان را به دنبال دارد که این مؤلفه‌ها در موضوعات و حوزه‌های گوناگون مفید و کارگشا خواهند بود. از این‌رو، لازم است با تدبر در آیات، در پی دیگر لایه‌های معنایی برآییم.

جهت کشف دیگر لایه‌های معنایی، لازم است ارتباط مفهومی میان واژه آیات با دیگر آیات همجوار بیشتر به کنکاش گذاشته شود. نخستین نقطه ارتباطی واژه «آیات» را می‌توان در فراز چهارم ردیابی کرد. در این فراز، پنج آیه از آیات الهی توصیف شده‌اند که از دو مسیر با آیات پیشین ارتباط می‌گیرند. مسیر نزدیک‌تر، این است که فراز چهارم را در ادامه فراز دوم و سوم دانست که خداوند آفریننده این قدرت و امکان را دارد که محسنان را به بهشت وعده دهد و لهوکاران را به عذاب تهدید نماید (طباطبایی، ۱۴۰۲، ج ۱۶، ص ۲۱۱؛ مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۱۰، ص ۱۳۲؛ قرشی، ۱۳۷۷، ج ۸، ص ۲۴۱؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۲۱، ص ۴۲؛ رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۵، ص ۱۱۷)

اما مسیر دوم این‌گونه است که فراز چهارم با فراز اول ارتباط می‌گیرد. بدین گونه که در فراز اول به آیات قرآن اشاره شده است که ظرفیت هدایت و رحمت برای محسنان را دارا هستند، در ادامه، فراز چهارم چهار گونه از این آیات را نام می‌برد. در این مسیر ارتباطی، به دنبال بحثی که

پیرامون قرآن، و ایمان به آن در آیات گذشته بود، در دو آیه مورد بحث از دلایل توحید که یکی دیگر از اساسی‌ترین اصول اعتقادی است، سخن به میان می‌آید (مکارم و همکاران، ۱۳۷۱، ج ۱۷، ص ۲۸).

دو مسیر ارتباطی مذکور مانعاً الجمع نیستند و هر دو قابل پذیرش می‌باشند. با این توضیح که فراز چهارم در پی بیان آیه قدرت و آیه حکمت می‌باشد (قطب، ۱۴۱۲، ج ۵، ص ۲۷۸۵). این دو آیه، از یک سو شایستگی خداوند را جهت کیفر لهوگرایان و پاداش محسنان نشان می‌دهند و از سوی دیگر، مصادیقی از واژه «آیات» در فراز نخست را ارائه می‌دهند که این مصادیق در فضا و گفتمان تربیت جایگاه ویژه‌ای دارند و از ارزش بالایی برخوردار هستند.

در فراز چهارم، آیاتی چون آسمان، زمین، حیوانات و گیاهان توصیف می‌شوند تا روشن‌ترین مصادیق هدایت و رحمت مشخص شود. با مشخص شدن مصادیق آیات، زمینه برای محسنان فراهم می‌شود که به وسیله ارتباط‌گیری با این آیات، زمینه هدایت و رحمت را برای خود فراهم نمایند.

ارتباطدهی فراز چهارم به فراز اول نشان می‌دهد که آیاتی چون آسمان، زمین، حیوانات و گیاهان که چهار پدیده بزرگ عالم هستی هستند، در گفتمان تربیت مریبان حائز اهمیت می‌باشند و بر مریبان است که نخست خود را به تأمل و عبرت‌گیری از این آیات وادارند و سپس مرتبی خود را به آیه‌بینی و آیه‌نگری دعوت نمایند تا بتوانند مرتبی آیه‌بین تربیت کنند. گفتنی است که این نوع پیوند مفهومی میان دو فراز اول و پایانی با قاعده «اتصال مطلع و ختام سیاق»^۱ سازگاری زیادی دارد و توسط این قاعده تأیید و تأکید می‌گردد.

در گفتمان تربیت و ویژگی‌های مربی طراز، مفهومی به نام «آیه‌نگری» یا «آیه‌بینی» وجود دارد که از ویژگی‌های مهم مربی و مرتبی است و مربی آیه‌نگر می‌تواند مرتبی آیه‌بین تربیت کند. با احراز ویژگی «آیه‌نگری» و «آیه‌بینی»، مرتبی موجودات و پدیده‌های عالم را صرفاً ماده و طبیعت نمی‌نگرد؛ بلکه آنها را مخلوقات و نشانه‌های خدا ببیند و باور و اعتقاد خود را به خدا تقویت می‌کند (ملکی، ۱۳۹۳، ص ۵۳۷) و از همین رهگذر است که منش و شخصیت دینی و الهی او پرورش می‌یابد (ملکی، ۱۳۷۶، ص ۱۵).

در گستره آیه‌بینی و آیه‌نگری، کتاب قرآن، کتابی منحصر به فرد است که از ظرفیت ویژه‌ای جهت آیه‌بینی برخوردار است (جلیلی، موسوی، ۱۳۹۹، ص ۱۲۷) منبعیت و مصدریت قرآن برای آیه‌بینی و آیه‌نگری تا آن اندازه اولویت‌دار است که لازم است آن را به عنوان نخستین و ضروری‌ترین منبع معرفی کرد و پیش از هر منبعی، آیات الهی را در آن جستجو نمود. چنانچه برخی از علمای اهل لغت، واژه «آیه» را مشتق از «أویه» شمرده‌اند (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۲۲۷۵، راغب، ۱۴۰۴، ص ۳۳) که معنای «پناه بردن» را به ذهن متبادر می‌سازد (مصطفوی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۱۸۵) این معنا

۱- منظور از این قاعده، آن است که در سیاق، میان فراز اول (مطلع) و فراز پایانی (ختام) ارتباط مفهومی وجود دارد و مطلع و ختام سیاق با همدیگر ارتباط معنایی برقرار می‌کنند.

به روشنی قرآن را به عنوان پناهگاه و جایگاه پناه بردن معرفی می‌کند و لازم است برای شناخت آیات الهی بدان پناه برد و آیات الهی را در آن شناسایی نمود. پس واژه «آیه» تنها به معنای نشانه و علامت نیست، بلکه فراتر از آن پناهگاه و مأوی نیز هست.

این کتاب، همه هستی را به مثابه آیه می‌داند و گوهر و قلب جهان‌نگری این کتاب، آیه‌بینی و آیه‌اندیشی است (جلیلی، موسوی، ۱۳۹۹، ص ۱۲۷) در آیه‌نگری، نگرش به جزء جزء اجزای هستی (شریفیان، ۱۳۹۱، ص ۱۴۶) «فانظر الی آثار رحمہ اللہ» (روم: ۵۰) به‌عنوان آیات الهی مد نظر می‌باشد (نقی زاده، ۱۳۸۹، ص ۷۲) که فرد آیه‌بین را از نگاه هستی‌شناسانه محض عبور می‌دهد و تا معناشناسی تداوم می‌یابد و به مقصد پدیده‌ها راه‌نمایی می‌کند تا پیام آن‌ها را دریابد (شریفیان، ۱۳۹۱، ص ۱۴۶) و این فرآیند از آن روست که در آیه‌نگری قرآنی، ابتدا وجود به چشم می‌آید و بی‌وقفه، ماهیت و ویژگی‌ها مطمح نظر خواهد بود. هر چند آیه‌ها برای اینکه آیه‌نگر را به وجود خالق خود و صفات و ماهیت او برسانند، نیازمند تدبیر هستند (منصوری، ۱۳۸۳، ص ۷۶). گفتنی است: از آن‌جا که مدلول آیات قرآن، خداشناسی یا آخرت‌شناسی است (موسوی اندرزی، ۱۳۹۶، ص ۳۹) نگاه خدامدارانه و آخرت‌گرایانه در عینک آیه‌بینی تقویت می‌شود. این نوع نگاه در جهت‌دهی گرایش‌ها و رفتارها به سمت گرایش‌ها و رفتارهای توحیدی اثرآفرینی ویژه دارد و با زدودن اضطراب‌ها و فشارهای روانی، آرامش را برای انسان هدیه می‌آورد. ضمن این که نگاه عقلانی و تفکر منطقی در فرد آیه‌بین شکوفا و تقویت می‌شود و فراتر از آن، پیوند انسان - خدا همیشگی و لحظه به لحظه می‌گردد.

این بار معنایی از واژه «آیات» حیثیت و جایگاه خاصی بدین واژه می‌بخشد و گستره و دقت معنایی واژه را از معنای عمومی و کلی توسعه می‌بخشد و آن را به واژه‌های ویژه و خاص فراز می‌دهد. واژه «آیات» با گفتمان تربیتی حاکم بر سوره کاملاً همراه می‌شود و با تعیین و پذیرش معنای تربیتی، نه تنها معنای عمومی خود را از دست نمی‌دهد؛ بلکه فراتر از آن، پنجره‌ای رو به سوی مفاهیم تربیتی باز می‌نماید که در گفتمان تربیت، بس بنیادی و اثرگذار می‌باشد.

در پس معنای «آیه‌نگری» برای واژه «آیات» است که آیه‌بینی به‌عنوان یک مفهوم بنیادین در گستره تربیت رخ می‌نماید و مربی و سپس متربی را به عینک آیه‌بینی مجهز می‌سازد. مطالعه مؤلفه‌های معنایی آیه نشان می‌دهد که در واژه «آیات»، عناصری حضور دارند که فوائد نگرش آیه‌بینی را تأیید می‌کنند. در این مؤلفه‌ها، مفهومی به نام نظم (پهلوان و دهقانی، ۱۳۹۴، ص ۱۳) نظام‌مندی و قانون‌مندی (همان، ص ۲۸) وجود دارد که با نگرش آیه‌بینی کاملاً مشهود است و فرد آیه‌بین را کاملاً نظام‌مند و منظم می‌سازد. همچنین حضور مفهوم استواری (همان، ص ۱۳) در میان مؤلفه‌های این واژه نشان می‌دهد که فرد آیه‌بین با قرار گرفتن در مسیر آیه‌نگری، هدفمندی حیات را در خواهد یافت و این هدفمندی، استحکام و استواری را در زندگی بیش از پیش تزریق خواهد نمود.

حضور مؤلفه «زنده کردن مرده و زندگی پس از مرگ» (اعراف: ۵۸؛ نحل: ۱۰ و ۶۵؛ روم: ۲۴؛ بقره: ۱۶۴) (همان، ص ۱۵) نیز در میان مؤلفه‌های معنایی واژه آیه، مفهومی دیگر به نگرش آیه‌بینی

می‌بخشد که آخرت‌مداری و آخرت‌گرایی را بر این نوع نگرش مترتب می‌سازد. از مطالب مذکور برمی‌آید که تعین واژه «آیات» در معنای «آیه‌نگری» و «آیه‌بینی» نه تنها این واژه را توسعه معنایی می‌بخشد، بلکه فراتر از آن، این واژه را با محتوا و غرض سوره همراه می‌سازد و عناصر معنایی متنوعی چون نظم، استواری و آخرت‌مداری را در گفتمان تربیت باز می‌آفریند که در لایه‌های پایینی واژه، حضوری پوشیده دارند.

۵-۲- واژه «کتاب»

این واژه از ماده «کت ب» در دو معنای مختلف «نوشتن» (مصطفوی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۲۲) و «جمع کردن» (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۱۵۸) به کار می‌رود. تأمل بیشتر و ژرف‌تر در دو معنای مذکور نشان می‌دهد که هسته معنایی آن دو، همان «جمع کردن» است. از این‌رو بیشتر کتب لغت، ریشه این واژه را در معنای جمع چیزی با دیگری، (همان) پیوند و الصاق چیزی با دیگری، (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۵، ص ۳۴۱) محکم کردن (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۲۰۹) محکم بستن، (ابن سیده، بی تا، ج ۴، ص ۴۲) واجب کردن (ابن منظور، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۶۹۹)، حکم کردن، مقدر کردن (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۱۵۹) زمان مقدر و حتمی (طریحی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۱۵۳) معنا کرده‌اند.

این معانی همه بر پیوند چیزی با دیگری جهت محکم‌سازی و تثبیت آن دلالت دارند. و چنانچه در برخی کتب لغت، کتاب در معنای «نوشتن» (مصطفوی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۲۱) یا «آنچه در آن نوشته می‌شود» (فیروز آبادی، بی تا، ج ۱، ص ۱۲۱) ترجمه شده است، بدین جهت است که در نوشتن، حروف به یکدیگر ضمیمه می‌شوند (راغب، ۱۴۰۴، ص ۴۲۳) و با هم جمع می‌شوند.

همچنین اگر برخی منابع لغوی به مؤلفه‌های معنایی «اظهار»، «تثبیت» (مصطفوی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۲۱) «علم»، «تحقق» و «اعتقاد» (راغب، ۱۴۰۴، ص ۴۲۴) اشاره می‌کنند، از این‌روست که در این مؤلفه‌ها، معنای «محکم‌سازی» و «تثبیت» نهاده شده است. تثبیتی که گاه با «نوشتن» به دست می‌آید، گاه با «حکم دادن» و «تقدیر کردن» و گاه با «جمع کردن» (مصطفوی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۲۲) و این تثبیت و تقدیر آن قدر محکم و تغییرناپذیر است که تردیدی در آن راه ندارد (همان، ص ۲۳).

بررسی واژه «کتاب» در منابع لغوی نشان می‌دهد که در این واژه، مؤلفه‌هایی چون «ثبات» و «تغییرناپذیری» وجود دارند که اعتماد خواننده کتاب را جلب می‌کنند. از همین‌رو، این واژه در معانی چون «سند قانونی» (اسکندرلو، ۱۳۸۶، ص ۱۳۹) ذیل آیه ۳۳ مبارکه (نور)، «چیزی که فقط خدا می‌داند» (همان، ذیل آیه ۵۹ مبارکه انعام)، «علم و نظارت پروردگار نسبت به هر آنچه در آینده اتفاق خواهد افتد» (همان، ص ۱۴۲) به کار می‌رود که قطعیت و حتمیت در آن لازم و ضروری است. و چنانچه برخی مهمترین شأن کتاب را رفع اختلاف بین بشر (شاکر، ۱۳۸۰، ص ۱۷) ذیل آیه ۲۱۳ مبارکه بقره و آیه ۶۴ مبارکه نحل) لحاظ می‌کنند نیز از همین‌روست که کتاب به حدی از استقامت و استحکام رسیده است که رفع اختلافات جز از آن بر نمی‌آید.

این بار معنایی از واژه «کتاب» در آیه: «تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ» (لقمان: ۲) این‌گونه معنا

می‌گیرد که آیات این کتاب، آیاتی استوار و تغییرناپذیر هستند که می‌توان بدون هیچ تردیدی آن‌ها را پذیرفت و در زندگی به‌کار گرفت. و از آن جا که این واژه در سوره لقمان، در گفتمان تربیت سخن می‌گوید، لازم است در همین گفتمان حاکم بر سوره معنا شود.

در گفتمان تربیت، کتاب در جایگاه منبع تربیت قرار می‌گیرد و چون این کتاب از سوی حکیم صادر شده است، معتبر و معتمد می‌باشد و نظر به سبقت ذکری واژه «کتاب» و حضور این واژه در مطلع سوره بر اولویت این منبع بر دیگر منابع تربیت می‌توان حکم کرد. چنانچه در منابع تربیت اسلامی بر کتاب خدا به‌عنوان یکی از منابع تربیت تأکید می‌شود (عابدینی، ۱۴۰۲، ص ۱۱۱). حال آن که تربیت غربی بر تجربه و آزمایش بنا شده است (هرمزی نژاد، ۱۳۹۹، ص ۷۴) و از وحی و کتاب الهی بی‌بهره مانده است.

با بررسی معنای واژه «کتاب» در گفتمان سوره، این واژه به‌عنوان منبع و مصدر تربیت معرفی شد^۱ که با محتوای آن مستحکم و تثبیت شده، منشور تربیت را ترسیم می‌کند و بر مریی است که عملیات تربیت را از این کتاب آغاز کند و مراحل تربیت را در پرتو آموزه‌های این کتاب پیش ببرد.

۵-۳- واژه حکیم

از دیگر واژه‌های دقیق سوره لقمان، واژه «حکیم» است که از چند جهت قابل توجه است. این واژه از واژه‌های پرمعنا است که حاوی مؤلفه‌های معنایی گوناگون می‌باشد. از این گذشته، واژه «حکیم» در مطلع سوره لقمان حاضر شده است و در گفتمان این سوره در معنای تربیتی ویژه‌ای تعین می‌پذیرد.

آیه «تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ» (لقمان: ۲) کتاب قرآن را به عنوان کتاب حکیم توصیف می‌کند. از آن جا که این سوره در مقام ارائه منشور تربیت است و ابعاد مختلف این منشور را تصویر می‌کند، ضروری است که واژه‌های سوره را در فضا و گفتمان تربیت معنایابی کنیم. واژه «حکیم» از ریشه «ح کم» به دو معنای «منع کردن» (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶۶) از ظلم (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۹۱) جهت اصلاح (راغب، ۱۴۰۴، ص ۲۴۸) و «حکم کردن» به‌طور یقینی و قطعی حکمت (مصطفوی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۲۶۵) به‌کار رفته است. با توجه به معنای دوم است که این واژه را به معنای عدالت، دانش، بردباری (ابن منظور، ۱۴۰۵، ج ۱۲، ص ۱۴۰) و فقاہت رسانده‌اند. (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶۶) و آن را در معنای قضاوت کردن، محکم، (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۹۰۱) مجرب (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۹۱)، جداکردن (ابن سید، بی تا، ج ۳، ص ۲۱۴) و قرآن (فیروزآبادی، بی تا، ج ۴، ص ۹۸) به‌کار برده‌اند.

از استعمالات و کاربردهای این ریشه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

کاربرد آن در باب استعمال به معنای اعتماد کردن (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶۷)، «حکیم» به معنای کسی که حکم برای او است مانند خدای متعال (ابن منظور، ۱۴۰۵، ج ۱۲، ص ۱۴۰)، محکم

۱- دو واژه «هدی» و «رحمه» با ساختار مصدری، نشان دهنده منبعیت و مصدریت کتاب در گفتمان تربیت می‌باشند.

در برابر متشابه که معنای آن نص یا ظاهر می‌باشد (طریحی، ۱۳۶۲، ج ۶، ص ۴۴) و شبهه‌ای در آن مطرح نیست (راغب، ۱۴۰۴، ص ۲۵۱)، حکم به معنای متخصص (همان، ص ۲۴۹).

این معنای گوناگون ریشه «ح کم» حاکی از مؤلفه‌های معنایی فراوان این ریشه دارد. در این ریشه هم معنای «منع» حضور دارد و انسانی که خود را از ظلم منع کند و ره اصلاح در پیش بگیرد، به قامت حکمت رسیده است و می‌توان او را حکیم نامید. از سوی دیگر، امر حکیم، حکمت دارد و همراه با استحکام و قطعیت می‌باشد. از این رو می‌توان بدان اعتماد کرد و چنین حکمی جز در منابع دینی و اوامر یقینی عقل و علم یافت نمی‌شود. پس اگر «حکیم» صفت برای «قرآن» معرفی شده است، از آن روست که این قرآن در مقام حکم است و حکم‌های آن قاطع و یقینی هستند و شبهه‌ای در آن راه ندارد.

در منابع تفسیری و تربیتی، واژه «حکیم» به محکم و به دور از بیهودگی و بی‌فایده‌گی، علم‌دار و منطقی محور (تفسیر نمونه) معنا شده است و جامع‌نگری (همت، ۱۳۹۷، ص ۵۲) و اعتدال (همان، ص ۵۱) از مؤلفه‌های حکمت دانسته شده است. ناگفته خود روشن است که این مؤلفه‌های معنایی ریشه در همان معنای لغوی دارند و از آن‌ها مشتق شده‌اند.

اگر این واژه در گفتمان تربیتی قرار گیرد، بدین معنای تربیتی اشاره دارد که کتاب قرآن به عنوان نخستین و مهمترین مصدر تربیتی از ویژگی‌هایی چون محکم بودن، یقینی بودن، صدور حکم، معتمد بودن و فصل الخطاب بودن برخوردار است و می‌توان نسبت به اوامر و حکم‌های آن بی‌توجه بود. همچنین منظور از جامعیت و اعتدال در گرفتار تربیت، این است که در تربیت مرتبی، به همه سه ساحت اعتقادی و رفتاری (عبادی و اخلاقی) (همان، ۵۲) فردی - اجتماعی و جسمی - روحی توجه شود و حد وسط و میانه رعایت شود (همان) تا مرتبی در همه جوانب رشد کافی را داشته باشد و در مسیر تربیت دچار دل‌سردی و خستگی نگردد.

همچنین از سوی دیگر، کاربرد واژه «حکمت» در معنای غایت (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۹۶۰۰) و تقابل این واژه با واژه «لهو» در مبارکه لقمان، نشان می‌دهد که برای آغاز و انجام تربیت، پیش از هر چیز باید مقصد روشن شود (شهریاری، ۱۳۹۶، ص ۶۵).

آن چه از دو معنای تربیتی واژه «حکیم» برداشت می‌شود، این است که در تربیت، پیش و بیش از هر منبعی، به کتاب قرآن مراجعه می‌شود و برای تربیت، هدف و مقصد معینی در نظر گرفته می‌شود. هر هدف و مقصدی را راه و روش خاصی است که قرآن آن راه و روش را به تناسب هدف منظور، مشخص خواهد کرد.

این که در مبارکه لقمان به زبان موعظه به عنوان بهترین زبان گفتگو با کودک توجه داده می‌شود و از روشهای مختلف تربیتی چون استدلال، تمثیل، اظهار تنفر، عینی‌سازی و بیان عاطفی (ن.ک: همت، ۱۳۹۷، ص ۵۷) استفاده می‌گردد، همچنین اولویت‌ها در سه حوزه اعتقادی، عبادی و اخلاقی (ن.ک: همان، ص ۵۷-۵۸) رعایت می‌شود و بایدها و نبایدها مستدل‌سازی می‌گردد (همان، ص ۵۸)، همه و همه ریشه در آن دارند که قرآن، کتابی است حکیم و همه این ویژگی‌ها را یکجا با هم دارا می‌باشد.

۶- نتیجه‌گیری

این پژوهش با فرضیه واژه‌گزینی حساس و دقیق قرآن و متأثر بودن واژه‌گزینی از گفتمان و غرض حاکم بر سوره، به این نتیجه رسید که واژه‌های هر سوره در غرض همان سوره تعین معنا می‌شوند و معنای استعمالی واژه‌ها را باید در پرتو غرض سوره شناسایی نمود. سه واژه «آیات»، «کتاب» و «حکیم» در سوره لقمان بار معنایی خاصی افاده می‌کنند و از فضای سخن و غرض سوره متأثر می‌باشند. بدین معنا که معنای واژه‌های نامبرده به معنای وضعی آن‌ها محدود نمی‌شود؛ بلکه در گفتمان تربیت و غرض تربیتی سوره حامل معنا می‌شوند. واژه «آیات» به اصل آیه‌بینی اشاره دارد که از اصول بنیادی تربیت می‌باشد و مربی و متربی را بدین اصل توجه ویژه می‌دهد. واژه «کتاب» با توجه دادن به نگارشی بودن این نسخه، اعتبار این کتاب را به عنوان منبع تربیتی تأمین کند و این کتاب را مصدر اولیه برای تربیت معرفی می‌نماید. واژه «حکیم» در منشور تربیتی قرآن از لزوم هدفمندی محکم تربیت حکایت می‌کند. چرا که دیگر مؤلفه‌های تربیت چون اصول، روش، قواعد و ... تحت تأثیر هدف تربیت معنا و تعریف می‌شوند.

منابع

• قرآن کریم.

- ابن السکیت الهمذانی؛ ترتیب إصلاح المنطق؛ مشهد: الآستانة الرضویة المقدسة، ۱۴۱۲ ق.
- ابن سیده، علی؛ المخصص؛ تحقیق لجنة إحياء التراث العربی، بیروت: دار إحياء التراث العربی، بی تا.
- ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، تحقیق عبد السلام محمد هارون، قم: مكتبة الإعلام الإسلامی، ۱۴۰۴ ق.
- ابن منظور، لسان العرب، بی جا: ادب الحوزة، ۱۴۰۵ ق.
- اسدی، لیل؛ واژه‌های قریب المعنی و اعجاز قرآن؛ بینات، ش ۸۴، ۱۳۹۳ ش.
- اصفهانی، سیدعبدالله؛ تحلیل واژه‌گزینی قرآنی در حوزه مفاهیم تربیتی اخلاقی با گفتمان کاوی حضرت رضا^(ع) در «عیون اخبار الرضا»؛ فرهنگ رضوی، ۱۴۰۰ ش.
- الهی زاده، محمدحسین؛ درسنامه روش تدبیر در قرآن؛ تدوین: علی توکلی زاده، صادق توکلی زاده، محمد مهریزیان و حامد شمس، مشهد: مؤسسه فرهنگی تدبیر در قرآن و سیره، ۱۳۹۶ ش.
- بابایی علی اکبر؛ مکاتب تفسیری؛ تهران: سمت - پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۱/۱۳۸۶ ش.
- جوهری، الصحاح؛ تحقیق أحمد عبد الغفور العطار، بیروت: دار العلم للملین، ۱۴۰۷ ق.
- خامه گر، محمد؛ ساختار هندسی سوره‌های قرآن، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۶ ش.
- خرقانی، حسن؛ نقش تناسب واژگانی در واژه‌گزینی قرآن؛ مشکوه، ۱۳۹۹ ش.
- دهخدا، علی اکبر؛ لغت نامه دهخدا؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش.
- رازی، فخرالدین؛ مفاتیح الغیب؛ بیروت: دار احیاء التراث، ۱۴۲۰ ق.
- راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، بی جا: بی نا، ۱۴۰۴ ق.
- ربانی، حسن؛ ترادف در واژه‌های قرآن؛ پژوهش‌های قرآنی، ۱۳۷۹ ش.
- زبیدی، مرتضی؛ تاج العروس من جواهر القاموس؛ مصحح علی شیری، بیروت، دار الفکر، بی تا.
- زرکشی، محمد؛ البرهان فی علوم القرآن؛ بیروت، دار المعرفة، ۱۴۱۰ ق.
- ساقی، سمانه؛ بررسی واژه‌های جانشین اعجاز در قرآن کریم در تفاسیر فریقین؛ مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی، ش ۳۰، ۱۳۹۱ ش.
- شاکر، محمدکاظم؛ نگاهی دیگر به معناشناسی کتاب و حکمت؛ پژوهش دینی، ش ۳، ۱۳۸۰ ش.
- شاهمرادی، راستگو؛ کاظمی، سیده فاطمه، کبری، ابوالفضل؛ تفاوت معناشناختی واژگان «اصطفی» و «اختر» در قرآن؛ سراج منیر، ۱۳۹۵ ش.
- شریفیان، مهدی؛ بنیادهای نگرش هنر عرفان اسلامی در دیوان حافظ؛ عرفانیات در ادب فارسی، ۱۳۹۱ ش.
- شهبازی، سجادی؛ کرمی، محمود، ابوالفضل؛ همدم؛ بررسی و تحلیل واژه‌گزینی در آیه مشابه ۱۲ نمل، ۳۲ قصص و ۲۲ طه؛ تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۱۳۹۹ ش.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین، تفسیر المیزان، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۲ ق.
- طبرسی، فضل؛ تحقیق لجنة من العلماء والمحققین الأخصائین؛ بیروت: مؤسسه الاعلمی، ۱۴۱۵ ق.
- طبری، محمد؛ جامع البیان فی تفسیر آی القرآن؛ بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۲ ق.

- طریحی، فخرالدین؛ مجمع البحرین؛ تهران: مرتضوی، ۱۳۶۲ ش.
- طوسی، محمد؛ التبیان فی تفسیر القرآن؛ تحقیق أحمد حبیب قصیر العاملی؛ قم: مکتب الإعلام الإسلامی، ۱۴۰۹ ق.
- طیب حسینی-انصاریان، محمود-نسرین؛ معناکاوی واژه‌های «امرأه»، «نساء» و «زوج» در قرآن کریم و کاربست آن در تحکیم روابط زوجین؛ مطالعات اسلامی زنان و خانواده، ۱۳۹۷ ش.
- عسکری، ابوهلال؛ الفروق اللغویة؛ قم: النشر الإسلامی، ۱۴۱۲ ق.
- عمر، احمد مختار؛ معجم اللغة العربية المعاصرة؛ قاهره، عالم الکتب، ۱۴۲۹ ق.
- فراهیدی، خلیل؛ العین؛ تحقیق مهدی مخزومی؛ ابراهیم سامرائی، قم: دار الهجرة، ۱۴۱۰ ق.
- فیروزآبادی؛ القاموس المحیط؛ بی جا، بی نا، بی تا.
- قائمی‌نیا، حمیدی، علیرضا و شیما؛ تحلیل استعاره‌های مفهومی واژه آیه در قرآن؛ ذهن، ۱۳۹۹ ش.
- قرشی، سید علی اکبر؛ احسن الحدیث؛ تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۷۷ ق.
- قطب؛ فی ظلال القرآن؛ بیروت، دار الشروق، ۱۴۱۲ ق.
- مدرسی، سیدمحمدتقی؛ من هدی القرآن؛ تهران: دار محبتی الحسین، ۱۴۱۹ ق.
- مصباح یزدی، محمد تقی؛ قرآن‌شناسی؛ قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۰ ش.
- مصطفوی، حسن؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ تهران: وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامی، ۱۴۱۷ ق.
- مکارم شیرازی و همکاران، ناصر؛ تفسیر نمونه؛ تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۷۱ ش.
- ملکی، حسن؛ صلاحیت‌های حرفه معلمی؛ معلم و ارزشها؛ رشد معلم، ۱۳۷۶ ش.
- ملکی، حسن؛ دیدگاه فطری معنوی در برنامه درسی؛ مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۳ ش.
- منصوری، امیر؛ تماشای صحرا- تأملی در زیبایی شناسی منظره در شعر حافظ؛ باغ نظر، ۱۳۸۳ ش.
- نشریه گزارش فرهنگستان زبان و ادب فارسی؛ بحثی در اصول و ضوابط واژه‌گزینی؛ ۱۳۸۵ ش.
- هرمزی نژاد، معصومه؛ نگاهی به مکتب‌های فلسفی تعلیم و تربیت در غرب و شرق؛ مطالعات روان شناسی و علوم تربیتی، ۱۳۹۹ ش.
- همت بناری، علی؛ الگوی تربیت فرزند بر مبنای تحلیل و تفسیر سوره لقمان؛ آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، ۱۳۹۷ ش.

